

AVTORJI IN KNJIGE

NOVA SLOVENSKA PROZA: Sondaža umrle dobe

Viktor
Konjar

Avtor kritiških zapisovanj o novih knjigah slovenskih prozaistov si bo po svojih močeh prizadeval zapolnjevati bolj ali manj očitno vrzel, kar zadeva doslednost, sprotnost in sistematičnost ocenjevanja domačih leposlovnih novosti, posebej v domeni pripovedne proze, katere namen je poddržati zrcalo zdajšnjemu in polpreteklemu času, ki ga živimo. Te nove proze v slovenskem krvnem obtoku niti ni tako

malo, kot bi se utegnilo komu zdeti glede na razpršenost njenega izhajanja pa seveda tudi glede na to, da slovenski bralski avditorij na vsebino, namen in pomen marsikatere izmed teh knjig še zdaleč ni zadosti opozorjen.

Skalna gmota vprašanj brez odgovora

Cvetko Zagorski: Lisičji čas
(Založba Mladika – Ljubljana – 1991)

Izbrani fragment:

»... Tudi meni je odleglo, kakor da sem za zmeraj odložil skalo svojega življenja, motilo me je pa le, da sem zdaleč spet zaslišal tuljenje ‚u-aaa, banda‘, še bolj pa, da je celo do pristanišča segal zblazneli glas: ‚Zakaj, zakaj?‘ človeka, ki je v njem vrtalo vprašanje brez odgovora.«

Cvetko Zagorski sodi v generacijo, ki so jo sunki grozljivega in nedoumljivega zgodovinskega viharja, v kakršnega so bila vpeta vsaj tri desetletja prve polovice tega, zdaj v nove neznanke iztekajočega se stoletja, potegnili v vrste mobilizirancev »rdeče revolucije«, tistega silovitega in militantnega vala v znamenju ekspanzije komunističnih vladavin z azijskega obrobja v neposredno bližino oziroma že kar v osrčje dotlej drugače strukturirane in drugače čuteče evropske matice.

Komunistični totalitarizem je nasilno, z logiko represivno zastavljenih in nemalokrat celo iz barbarstva zajemajočih preobrazb posegel v tkivo in duha civilizacijsko docela drugače uglašeni nacionalnih korpusov na obrobju srednjeevropskega območja. Vanj se je razširil in v njih naletel na samoumeven odpor, a ga z ognjem in mečem zatrl ter se mu nato za dolga desetletja vsilil kot očitni življenjski tujek. Posledica tega vdora so bile težke, če ne kar tragične in usodne razvojne blokade in v njihovi konsekvenci omrtvičenost, zaostajanje, materialno in moralno sesutje, z eno besedo: katastrofičnost celotnega notranjega in vnanjega ustroja posameznih nacij v okviru tako oblikovanega »komunističnega carstva«.

Slovenci smo bili in ostajamo zgodovinsko zaznamovani s tem, če nič drugega, vsaj grenkega priokusa vrednim mrtvim rokavom na svoji poti skozi čas, v materialnem in duhovnem smislu sicer objektivno – v primerjavi z nekaterimi drugimi narodi, ki so jih tlačile komunistične diktature – prizadeti celo najmanj, toda subjektivno in moralno, glede na našo poprejšnjo zgodovinsko in civilizacijsko stopnjo prav gotovo enako ali nemara še huje.

Ob zdajšnjem oziranju na to, mnogoterega obžalovanja vredno polstoletno izkušnjo, je ob vsem drugem še najbolj tragično, da se izničujočih razsežnosti te vladavine, ki nas je dušila, nismo dovolj določno zavedali. Ali pa te zavesti o njeni retrogradnosti nismo zmogli prej in pravočasno strniti v moč nasprotne volje ter jo kanalizirati v nacionalno akcijo, ki bi bila še pred erozijo obrnila zgodovinsko kontraproduktivni tok »lisičjega časa«.

S tem metaforično izraženim pojmom – kot lisičji čas – je podal svoje doživljanje te tragične bivanjske in zgodovinske ere ter svoj pogled nanjo iz zornega kota navzven sicer odmaknjene, a navznoter prav nič otopele spominske razdalje. Nekdanja dejstva čutno, čustveno in spoznavno po preteku dolgih desetletij dojema globlje, kot jih je v trenutkih njihovega neposrednega doživljanja označil pisatelj-kronist Cvetko Zagorski.

Njegov kratki, po tematiki in motiviki tipično golootoški roman, je po svoji namembnosti tretji in s tem sklepni del avtorjeve avtobiografske trilogije. V njej je scela in dovolj detajlno popisal svoje življenjske preizkušnje izza predpartizanskih, partizanskih ter zgodnjih, a prelomnih in za njegov nadaljnji curriculum vitae odločilnih postpartizanskih let. To je podal v stilu spominsko razčlenjujočega in hkrati kolikor mogoče kritičnega intra in ekstravertiranega Vračanja k sebi in Vračanja v čas. Preizkušnja z Golim otokom je to, v avtobiografsko poročanje obrnjeno brodenje skozi trnje spominov v skladu z naravo same tvarine prevesila iz memoarskega v romaneskno pripovedovanje. V njem so avtorjeve osebne doživljajske izkušnje in peripetije sicer še vedno v ospredju in v narativnem toku vseskoz prevladujejo, vendar so vpete v kompozicijo fabule, ki ima svoj lok, svojo zgradbo, svojega slavnega protagonista ter zaplet, dramatični vrh, razplet in retardacijo njegove zgodbe. Avtorjeve izkušnje z režimsko, udbovsko in golootoško represijo so v Lisičjem času uporabljene kot funkcija, ki je v službi literarne karakterizacije protagonistovega lika.

Protagonist izpovedovanja trpkih golootoških doživetij ter vseh njihovih sosledičnih in posledičnih preizkušenj, ki sodijo s svojo tragično dimenzioniranostjo v eminentno območje »človekove usode« v nedoumljivem času, je slikar, donedavni partizan – in kot tak seveda očitni avtorjev literarni alter ego. V njem brez težav, tudi po zaslugi njegovega načina »poročanja« o Golgoti, kakršno je prestal, prepoznamo Zagorskega samega. K temu prepoznanju samo po sebi prispeva svoj delež že protagonistovo pripovedovanje trpke zgodbe v prvi osebi, torej z optimalno mero neposrednosti, ki skuša loviti ravnotežje med piščevo avtobiografsko kroniko in stilom literarne fikcije. In vendar se Lisičji čas bere predvsem kot roman, manj ali vsaj ne pretežno kot avtobiografsko pričevanje, pa četudi je roman to, namreč avtobiografska izpoved v svojih poglavitnih obrisih. Drugače povedano: avtobiografska in s tem zgodovinsko sondažna plast ima v pisanju Cvetka Zagorskega dominantno vlogo, medtem ko je fikcijska in stilno oblikovalna komponenta te literature po svojem namenu in pomenu drugotna.

Vseeno pa je videti piščeva odločitev, da uporabi pri popisu svojih golootoških doživetij, občutij in spoznanj oblikovna sredstva in tehniko

prozno-romanesknega pripovedovanja v nadomestilo za kronistični način ubadanja s spomini, pravšna in snovi ustrezna. Če primerjamo »goščavo« vseh poprejšnjih dogodkov in dogajanj, ki so krojili njegovo mladostno zorenje, vključno s partizanščino, vidimo, da je postalo veliko bolj transparentno obdobje po »zmagi revolucije«, se pravi v fazi, ko so se uveljavili prvi kritično ozaveščeni in tudi že s skepsu prepređeni pogledi na dotedanjo in bodočo pot »nove dobe«, v vsej svoji razraščajoči se in nesluteni konfliktnosti. Revolucijski monizem v svojem trdem uravnavanju vseh življenjskih tokov tja do poslednjih miselnih in čustvenih tančin ni prenesel nikakršnih odstopanj, kaj šele glasno izraženih nasprotovanj. Sleherno nianso drugačnosti je že v kali neusmiljeno zatrl, bodisi v vrstah deklariranih »sovražnih elementov« bodisi – in še posebej – v vrstah lastnih »aktivistov«. To je, po logiki brezprizivnega enoumja, štel celo za najbolj nevarne, zato jih je sklenil v eri svojega velikega spopada s centrom komunističnega carstva izruvat s koreninami vred z represivnostjo skrajne, golotoško peklenske vrste.

Kar se je dogajalo z ljudmi in v ljudeh v tistem demoničnem obdobju popolnega izničevanja vsakršnih demokratičnih svoboščin in samodejnega oblikovanja medčloveških razmerij na naših tleh, je normalna življenjska sozvočja razdiralo s tolikšno močjo, da so postali odnosi med ljudmi v polnem pomenu besede satanski.

Dovolj očitno je, da o nepojmljivem spletu vsega, kar je po tej poti privrelo na plan, ni mogoče poročati v stilu avtobiografskega nizanja spominov na dogodke, osebe in lastna reagiranja na udarce, ki jih je posamezniku prizadejalo življenje. Dobršen del vsega tistega namreč niso bili ne takratni ne kasnejši razumski analizi prepoznavni konflikti in ne zgolj dramatične manifestacije politične diferenciacije oziroma čiščenje revolucijskih vrst. Šlo je za erupcijo neke skrajno iracionalne krutosti iz brezen časa, ki jih je mogoče kolikor toliko avtentično popisati edinole s sredstvi literarne fikcije. Tega se je očitno zavedel tudi avtor Lisičjega časa. Njegov namen, da bi v stilu Vračanja v čas in Vračanja k sebi popisal tudi vse tisto nedoumljivo, kar se mu je zgodilo neposredno po »uri zmage«, se je znašlo v precepu. Enako kot v poprejšnjih vseskozi hudih, a vendarle normalnih časih, golotoškega doživljajskega brezna pač ni bilo več mogoče popisati. Goli otok in vsi spleti trpkih spoznanj v zvezi z njim, pred njim in po njem namreč niso zgolj udarci in bolečine, temveč prelomna spoznanja, katerih globine ni mogoče izmeriti z metrom razlagovalske logike. Kolikor toliko kos ji je lahko edinole literarno sondažni pristop.

Iz pisateljske odločitve, da napiše roman, se z Lisičjim časom sicer ni rodila posebej pomembna literarna stvaritev, temeljnemu namenu – poskusu, da razgrne nedoumljivo – je bilo vendarle ustrezno, pa čeprav sta stil in sama naracija prejkone standardno konvencionalna in mestoma celo precej okorna. Razmeroma medlo prozno dikcijo namreč odtehta pretresljivost teme, ki dovolj neposredno in nedvoumno posega do dna trpkih eksistencialnih brezen, vsiljenih ljudem po volji oblastniške strukture, gospodujoče avnojski Jugoslaviji.

Žal prihaja Lisičji čas v bralski avditorij s časovnim zamikom, ki zgodovinsko distanco do dogajanja krepko relativizira, namesto da bi jo skrajševal in zaostroval.

Golotoške proze smo že pred tem prebrali nemalo, s čimer bodi povedano, da nam je Zagorski, četudi iz prve roke, posredoval poročilo o že

znanih dejstvih, ki nas sama po sebi seveda ne razburjajo več, kot so nas ob prvih objavah. Ta proza torej ne prinaša niti novih razkritij niti ne pogloblja védenja o bestialnih medčloveških razmerjih, ki so, vcepljena vanje ali potegnjena iz neizživetih globin, obvladovala ne le početje eksekutorjev in obsojencev na Golem otoku, temveč celotno jedro revolucijske »avantgarde«, vso generacijo, eksponirano v »graditvi in ohranjanju temeljnih pridobitev sistema«. Šlo je, v temeljnem bistvu, za tragično zmoto, ki pa se je večina njenih protagonistov – antagonisti so bili tako in tako zatrti in pokončani – ne takrat ne pozneje, vse do nedavnih zdajšnjih let, ni zavedala. Zavedali so se je le redko posejani odpadniki, premišljujoči razumniki, ki jih še tako perfidne metode s telesnimi in duševnimi torturami golootoške vrste vred niso »revidirale«. Mednje sodi, o tem ni dvoma, tudi avtor romana Lisičji čas. Skoz njegovo pripovedovanje sledimo, tudi o tem ni dvoma, pošteni in avtentično iskreni izpovedi njegovega takratnega in vse do zdajšnjih dni ohranjenega trpko kritičnega odnosa do eksistencialnega posilstva, katerega žrtev je bil. Njegov alter ego v romanu – mladi slikar, povratnik iz »gulaga«, je tragično ranjen človek, v katerem bodo do poslednjega dne vrtala vprašanja brez odgovora. »Zakaj, zakaj?«

To vprašanje preveva vso knjigo in s tem seveda ves pisatelj življenjski utrip, nanj pa najbrž ne bo nikoli dobilo odgovora, ki bi prinesel spravo in zadoščenje. Naslovljeno je namreč nanje, ki so to demonično brezno, ta inferno »lisičjega časa« odprli in pogнали svoje podložnike vanj, a jim je medtem že odbila zadnja ura in od njih katarze, h kakršni to pisanje poziva, ni več mogoče pričakovati. V tem pogledu je prišlo pričevanje Zagorskega na dan z zamudo, ki se je ne da popraviti.

Izpoved te vrste lahko – po zgodovinskem prelomu, sproženem in izpeljanem z začetkom devetdesetih let – trpkost in tragičnost spomina na grozljivi čas minulega režima in minulih desetletij kvečjemu le še akcentuira. Česa bistvenega k razčiščenju in prečiščenju zdaj že docela absolvirane preteklosti ne zmore več prispevati.

Avtopsija nedoumljivega kanibalizma

Radovan Hrast: Čas, ki ga ni
(Založba Mladinska knjiga – Ljubljana – 1991)

Izbrani fragment:

»... Če si kaznjenec na Golem otoku, je enako, kot da si padel v jamo, polno kač. Ne veš, katera je bolj strupena oziroma katera te bo prej ugriznila. Tu nas grizejo provokatorji. Sistem Golega otoka jih je spremenil iz normalnih ljudi v kanibale. Nasprotnika moraš gristi, sicer bo on tebe. Če tega ne počneš, ne prideš z otoka.«

Golootoškim kaznjencem so valpti represivnega režima zabičali, da po vrnitvi iz tega skalnega brezna ne smejo nikoli nikomur črhiniti niti besedice o tem, kje so bili in kaj so doživeli. In »požrti vojaki revolucije« so to, s smrtno grožnjo opremljeno navodilo dejansko smrtno resno tudi ubogali. Skoroda četrto stoletja ni o tem grozljivem žrelu, v katerem je režim konec

štiridesetih in na začetku petdesetih let prek svojega »inženiringa pregona« skrajno brutalno teptal človeško samobitnost, moralni habitus in elementarno dostojanstvo svojih, h kritičnemu razmisleku o tokovih političnega dogajanja nagibajočih se podložnikov. Nihče izmed preživelih udeležencev te še vedno nedoumljive preizkušnje ni niti spregovoril niti česarkoli napisal. Zapisovanja golootoških spominov so morala počakati na osemdeseta leta, se pravi na fizični in duhovni iztek postrevolucijske ere in s tem na začetek krčevitega porajanja novih zgodovinskih kontur na tleh dotlej samo začasno in navidezno mirujočega, a v resnici ves čas delujočega balkanskega vulkana. Nič nenavadnega, da je nakopičena energija spomina na nezaslišano zlo tistih zgodnjih porevolucijskih let izpod dvignjenih zapornic poprejšnega hermetično zaprtega jezua bruhnila na dan v tolikšni množini in s tolikšno silovitostjo.

Radovan Hrast s svojim pripovedovanjem o Času, ki ga ni, seveda še zdaleč ne orje ledine in ne razkriva skritih ali prikritih dejstev, kajti vse grenko, kar trga iz sebe ob spominu na silno izničenje svoje mladosti in na vso zatrtost mladeniškega zanosa, so nam v svojih spominskih ali literarno komponiranih zapisih in ponazoritvah sporočili že drugi, poprejšnji avtorji. Toda daleč od tega, da bi bilo mogoče ali potrebno to njegovo »preprosto povest o človekovi usodi« odriniti med odvečna avtorska oziroma založniška dejanja.

Hrastova evokacija golootoške skušnje ni nikakršen literarni ali memoarni plagiat in prav tako ne kakršenkoli poskus korigiranja, dopolnjevanja ali popravljanja in poglobljanja doslej napisanega. Avtor Časa, ki ga ni, je pisal zgolj in samo iz sebe, napajaje se iz avtentičnega vrelca lastnih spominov, brez vsakršnega oziranja na vsa siceršnja poročila in pričevanja o peklenski mašineriji vsestranske in vsesplošne represije, ki so jo bili inštalirali krmarji jugoslovanske »poti v socializem«. V teksturi njegove knjige ni najti niti ene same reference, ki bi opozarjala na to, da je s preostalo golootoško »bero« sploh seznanjen.

Tak pristop k snovi mu je zagotovil duha neposrednosti, ki ji vsekakor lahko pripišemo optimalni pomen in vrednost, saj so vsa dejstva in vsi detajli prepričljivi dokazi o piščevem lastnem doživljanju ter iz njega izhajajočih konkluzijah – brez vsakršnih dodatkov ali primesi. O fenomenu totalitarne represije, s kakršno se je prek Gulaga v Jadranskem morju pa tudi sicer v zgodovinski spomin s črnimi črkami zapisal zli duh komunistične diktature nasploh in v njeni jugoslovanski različici nič manj ali celo še posebej, nam je bilo prek leposlovja in analitične publicistike dano zvedeti že marsikaj, zanesljivo tudi več od tega, kar je skusil in prek utelešenja te izkušnje vnesel v svoje pisanje ta ali oni posameznik, denimo Radovan Hrast. Vseeno pa, vsaj v njegovem primeru, teh na novo osvetljenih dejstev in detajlov, ki povsem razprto ponazarjajo vsebino in duha tistega nukleusa represivne vladavine, ni mogoče šteti za odvečno repetitijo. Predvsem ob branju ne zbujajo občutka, da nam je slediti ponavljanju že razkritih podob. V Hrastovem poročanju zadobi vsak detajl v podajanju povsem enkratne, individualne človeške usode, zanimive v svoji izraziti pretresljivosti same po sebi, čeprav v primerjavi z desettisočeriimi drugimi razosebljenci na »kazensko-popravnem delu« ni bila v ničemer izjemna; bila je zgolj in samo ena izmed mnogih identičnih različ, seveda z nekaterimi subjektivnimi posebnostmi – prav v tem in v pristnosti njene eksplikacije pa je tudi vsa njena vrednost.

Knjiga ima dva dela. V prvem (z naslovom Priprava za Goli otok) je avtor kot razširjen avtobiografski povzetek popisal potek svojih otroških in mladeniških let, ki jih je, rojen devetnajstoenaidesetega, preživel v ljubečem gnezdu učiteljske družine na vasi v Selški dolini. Skozi to in takšno spominsko optiko popisuje pozni predvojni, dinamični medvojni ter vse prej kot prenosmerni zgodnji povojni, poosvoboditveni čas. Fabula tega otroštva in tega mladeniškega odraščanja ni v ničemer kdove kako izjemna; njena posebnost je nemara le to, da je komaj štirinajstletni fantič konec vojne dočkal v uniformi enega najmlajših gorenjskih partizanov in torej z nekaj ne čisto vsakdanjimi fantovskimi doživetji v spominski »malhi«. Vendar pa je ta del »izpovedi«, čeravno kot »predgovor«, nekoliko komplementaren z drugim, osrednjim in za celoto Hrastove zgodbe odločilnim jedrom knjige (z naslovom Goli na Golem), samo nekakšen stranski rokav, ki je za bistvo razumevanja in podoživljanja golotoške povesti pravzaprav nekonsistenten. Ne da se sicer razbrati, ali se je avtor za njegovo umestitev v knjigo odločil že na startu opisa svoje najtežje in vsekakor tudi bivanjsko odločilne preizkušnje ali šele pozneje, potem ko je imel spomine na »svoj« Goli otok že napisane, pa se mu je zazdelo, da mu v njih nekaj manjka, ter jih je dopolnil. Vsekakor ta »predgovor« tako po vsebini kot po stilnih prvinah pripovedovanja štrli iz celote ter po svoje opozarja na odvečnost avtobiografskega uvajanja v pojasnjevanje vzročnih motivov, ki so osemnajstletnika sicer že oblikovano osebno fiziognomijo pripeljali pod nakovala udbovske represije in »prevzgoje«.

Odvečen se v tem kontekstu zdi tudi daljši, esejistično zasnovani recenzentski pripis k »povesti« izpod peresa Rada Bordona, četudi je sam po sebi, kot poskus nedvoumne opredelitve do obdobja povampirjene »neomejene policijske oblasti«, v svoji pokončni kritični drži klen in celovit. Nisem pa prepričan, da ga je bilo vredno in potrebno objaviti prav znotraj platnic knjige s Hrastovo eksplikacijo golotoškega spomina, saj je izdaja po tej poti dobila okvir, ki se ji ne prilega. Hrastovo pričevanje o doživetjih in spoznanjih na Golem otoku namreč ni prispevek za zgodovino in ne gradivo za študijo o tem fenomenu »zgodovinske zablode«, zato tudi zadevnih – kvazištudijoznih – referenc v smislu apendiksa ne potrebuje.

Nas pa – ta knjiga in posebej tudi v njej objavljena Bordonova »študija« – opozarja na potrebo po čimprejšnji realizaciji širše zastavljene interdisciplinarne preučitve celotnega fenomena golotoške »mučilnice« ter njenih normalnemu pojmovanju sodobnih medčloveških razmerij nedoumljivega načina »prevzgoje«. Čas zanjo je očitno dozorel in Hrastova knjiga nanjo le še dodatno opozarja. Tudi in še posebej iz nje veje veliko obtožujoče vprašanje, katerega moto in hkrati refren se glasi: »Kako je mogoče?« Tudi poslej namreč ostaja odprta enigma o tem, kaj je bilo: v etičnem, ideološkem, psihopatološkem in ne nazadnje celo fiziološkem smislu sprožilni moment ali vzvod za vse tisto, kar je pogojevalo tolikšno erupcijo zla in nasilnosti v ljudeh, tolikšno ihto pri lomljenju hrbtenic, v njihovem duševnem in telesnem izčrpanju, v izničevanju in hkratnem samoizničevanju človeškega dostojanstva. Avtor si je to vprašanje v stoterih različicah kajpak zastavljajal, toda odgovor nanj je ostal tudi njemu nedoumljiv. Zlo, popisano in ponazorjeno v neprešteti »živih slikah« te njegove – in naše skupne – življenjske travme, pa seveda ni in ne more biti pokopano s časom, ki ga ni več. Še zlasti ne, ker njegovi vzročni in posledični vzgibi tudi dandanes niso predmet za vselej pokopanih obdobjih zgodovine. Prej narobe. Lava

istega zla bruha iz balkanskega vulkana in tudi danes, ta dan zbuja grozljive asociacije in perspektive.

Hrastove mračne reminiscence spričo vsega aktualnega in akutnega v našem zdaj in tukaj potemtakem niso nikakršen pogled v stran, v čas, ki bi nas zavoljo svoje odmaknjenosti več ne prizadeval, ampak prav nasprotno: so še hudo žgoč in v pravem trenutku objavljen apel k razmisleku o koreninah totalitarizma, nasilja in zla ter o tem, kako jih enkrat za vselej izkoreniniti iz sveta, ki ga doživljamo in konstituiramo.

Kako do resnice

Janez J. Švajncer: Na stekleni strehi
(Prešernova družba – Ljubljana – 1991)

Izbrani fragment:

«... In da je tudi zgodovina z zgodovinarji samo del sistema, kjer so doktorji, višji kustosi, zgodovinske revije in simpoziji zato, ker tako pač mora biti. Kaj je zgodovina in kako daleč lahko gre, pa določa partija. Ta gleda, da so doktorji in tisti zgoraj predvsem zvesti in ne najbolj pametni. Ker pa so stroka, jim varuje njihovo nedotakljivost.»

Pisatelj Janez J. Švajncer piše navzven rahlo obešenjaško, mestoma šegavo pa tudi s primesmi cinizma prežeto, navznoter pa seveda globoko prizadeto; dogodki, izkušnje in spoznanja, ki jih popisuje, ga boleče črvičijo. Pripoveduje pa o tem, kaj vse doživi »najprej policaj in potem še novinar« Janez Š., ko se loti pisati reportažo o vzročno-posledičnem ozadju sodnega pregona zoper znanega ginekologa doktorja T., ki so ga leta 1947 obsodili na petletno prisilno delo z odvzemom vseh državljskih pravic in zaplembo celotnega imetja zavoljo njegove dozdevne »moralne pokvarjenosti« in »klevetanja naše ljudske oblasti«. Preden je doktor T. umrl, ga je Janez Š. bežno poznal, nekaj malega pa je vedel tudi o ozadju procesa. V obdobju, ko je iskal izhod iz lastnega statusnega in eksistencialnega precepa, v kakršnem se je znašel v spletu svojih posebnih okoliščin, ga je zamikalo, da bi se dokopal do vseh relevantnih dejstev in podatkov v zvezi z njegovim primerom. Lotil se je brskanja po stari, že zdavnaj arhivirani sodni in policijski dokumentaciji ter preverjanja preostankov spomina na davne dogodke v tej zvezi v zavesti še živečih prič. Na svoji vse prej kot lahki poti je premagoval hude ovire in storil vse, da je svojo reportažno zgodovinsko študijo dokončal. Ni pa mu bila omogočena njena objava, kajti črno na belem je podajalo vse preveč dejstev, ki so obtoževala ne le policiste, sodnike, časopisne urednike in oblastnike izza tistih »davnih«, a še zdaleč ne pokopanih let, pač pa tudi in predvsem sistem – sistemom pa zrcala, v katerem bi se razbrala vsa resnica, še ni bilo mogoče podržati.

Več kot razvidno je, da piše Janez J. Švajncer svojo »povest« iz sebe in o sebi, prizadevaje si, da bo vse, kar bo napisal, »resnica ali vsaj poskus resnice...« Povsem jasno je tudi, da opisuje v tem svojem literarno zastavljenem poročilu realne dogodke in realne izkušnje, ki si jih je nabral med pripravo in pisanjem »raziskave o primeru doktorja T.«. Pri tem je povsem jasno naznačena in ni torej prav nič fiktivna tudi sama lokacija celotnega

dogajanja s tangiranimi osebami oziroma »liki« vred: gre za Maribor – in za pisateljev kar najbolj neposreden obračun s tem mestom v njegovih povojnih kontroverzah, ki segajo tudi v zdajšnji čas.

Intencija te proze (romana?), ki se bere kot nonšalantno poročilo o poteku opravljene, a v končni konsekvenci, kar zadeva objavo, izjalovljene raziskave, je avtorjeva lastna in hkrati kolektivna »avtopsija«, neke vrste očiščujoči obračun z vsem, temu pa bi se reklo »preseki skozi zgodovino«. Namenil se je popisati vse tisto, kar je v tej svoji dramatično zasukani novinarsko-raziskovalni akciji doživel na lastni koži in čemur je, upoštevaje vse okoliščine, pripisal širši in globlji metaforični pomen. Kar je razkril, se mu je v seštevkju vseh dejstev, vtisov ali samo namigov predstavilo kot resnica o zgodovini njegovega mesta v teh aktualnih polpreteklih letih in desetletjih, zato nam je ta dejstva brez vsakršnega upesnjevanja popisal v kolikor mogoče stvarnem, neposrednem in kredibilnem tonu. Pri tem v ospredju namembnosti tega pisanja seveda niso psihološke karakterizacije in ne posamične zgodbe prizadetih oseb, temveč razmislek o odnosih, ki s svojimi mnogoterimi dramatičnimi napetostmi in njihovimi tragičnimi konsekvencami opozarjajo na prevladujočo mrakobnost duha časa. Avtorjeva pozornost je pri tem namenjena tipanju k resnici, skriti pod vnanjim videzom stvari, ter k razčlenitvi vzgibov, ki so tako ali drugače določali držo posameznikov v vseskoz represivno nastrojenem ter z lažmi, razosebljanjem in človeško brezdušnostjo zvrhano prepojenem času, ki je pod temi miselnimi žarometi kajpada čas naše sedanjosti.

Med prebiranjem tega jedkega poročila, ki nam ga mimo ustaljenih manir pripovedovanja »povesti« podaja Janez Š., se seveda ves čas sprašujemo, ali je inicialnemu namenu – razgrnitvi resnice o času, ki nam ga je bilo živeti v naši različici realsocializma, po tej poti tudi dejansko ustrezno. Izsledke raziskovalne sle niza v svojih, fragmentarno zastavljenih zapiskih drugega za drugim pisateljevo beleženje doživetij med iskanjem arhivske dokumentacije o doktorju T. ter obiskovanjem živih prič, ki bi mu utegnile povedati o njem kaj uporabnega. Na prvi pogled so videti izsledki nekoliko neoprijemljivi in mestoma celo minorni, tako da iz njih ne izluščimo tragično apokaliptičnih nabojev. Roman, »historija«, sestavljen iz kratkih, med seboj ne povsem sklenjenih, pač pa celo namerno vsaksebi segajočih »kadrov« in »sekvenc«, katerih postopno zapolnjevanje spominja na igro z zloženkami. Šele ob koncu pa se nam razkrije globlja logična zveza, povezujoča sličice iz preteklosti in sedanjosti v skupen, enovit eksistencialno problemski sklop. Pred dolgimi in že domala pozabljenimi desetletji doktor T. s svojimi razgrnitvami resnice, izrečenimi v brk oblastnikom-varuhom velikih samslepil in laži o času. S tem jim je hudo stopil na rep, pa so ga zato neusmiljeno pokončali. Enako se je v svojem zdajšnjem novinarsko raziskovalnem tipanju k resnici istega časa v precepu znašel tudi njegov duhovni dedič, Janez Š. Četudi so svinčena leta komunizma že zdavnaj mimo in doživljamo znamenja prehajanja v postkomunizem, usedlin polpreteklosti še ni mogoče ali vsaj ne oportuno razprostrti v vsej njihovi dejanskosti. Študija izpod peresa Janeza Š. zategadelj – takšna je poanta »povesti« Na stekleni strehi – ne sme biti objavljena. Sedanji policijski in uredniški pooblaščenca storijo vse potrebno, da njen natis onemogočijo. Avtor sam se mora, vedoč, da ne sme z glavo skozi zid, odreči objavi.

Švajncerjev tekst je nastal pred nekaj leti, vsekakor še v obdobju partijske vladavine na slovenskih tleh. V njem je natančno in po resnici

opisano, kar se je dotlej in tudi še takrat dogajalo vsem, ki so poskušali s svojimi vprašanji in s svojo slo po resnici zagrebsti pod skorjo ukazane »resnice« o času. Zgodilo se je tudi Janezu Š., torej pisatelju te izpovedi in tega razgaljenja. Knjiga pa je izšla šele spomladi 1991, leto in nekaj malega več po zgodovinskem prelomu, ki je partijsko vladavino in njene »vazale« v policiji, v uredništvih in v preostalih izpostavah, opisanih v Švajncerjevem romanu, potisnil iz sedla. S tem bodi povedano, da je aktualna sporočilna ost te literarne stvaritve v določeni meri okrnjena. Ko bi bila ta knjiga izšla pred leti, v času svojega nastanka, bi bil njen učinek zagotovo drugačen ali vsaj izdatnejši, kot je lahko danes. Zadevne trditve seveda ni mogoče absolutizirati, saj je Švajncerjeva pripoved vendarle predvsem literatura in ne zgolj reportažni zapis z življenjsko dobo muhe enodnevnice, res pa je hkrati, da literarna dela, ki nočejo veljati za hermetično zunajčasovne, nastajajo v določenem času in prostoru in se nanju tudi neposredno odzivajo. To pomeni, da jim je potrebno v tem prostoru in času omogočiti tudi komunikacijo in interakcijo. Švajncerjeva izpoved o doživetjih Na stekleni strehi te možnosti ni dobila. Knjiga je izšla z očitnim nekajletnim zamikom in je tako, vsaj deloma, svojo pravo uro zamudila. Njen sedanji učinek je spričo strukturnih sprememb v slovenski družbeni realiteti zagotovo manjši, kot bi bil še pred dvema, tremi leti.

Ne glede na to pa je Švajncerjeva proza pozornosti vreden poskus vnašanja dognanj in poskusov modernega romana v slovensko pisanje. Gre za evidentno težnjo po oblikovni, kompozicijski in stilni inovativnosti. S tem se ta pripovedna struktura izmika nedvoumni literarni oznaki pa tudi konvencionalnim književnim asociacijam oziroma vzporedbam. Še najbližji možen zgled takega pisanja bi utegnili najti pri Kunderi, v njegovi Neznosni lahкости bivanja, v slovenski prozni dediščini pa pri Kavčičevem Zapisniku. A je Švajncer vendarle tudi dovolj samosvoj in dozorel v svojem lastnem utiranju sporočilno-ubeseditvenih poti.